

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

BORZSÁK ISTVÁN

„SERENDIPITY”

Ádám György pszichofiziológus professzortársam a minap azzal a kérdéssel fordult hozzám, meg tudnám-e fejteni a címben feltüntetett *angol* szót, amely őt — tanácsalanságában — a latin *serenus* ('derűs') melléknévre emlékezteti, de ez a jelentés az adott összefüggésben vajmi keveset magyaráz. Tanakodás közben annyit tudtam rögtönözni, hogy a kérdéses szó gyanúsán összecseng Taprobane (Ceylon) szigetének antik *Siṃhala dvīpa* = 'Oroszlánsziget' (*Sihāladīpa*, *Sieledīva*, *Serendīva*, *Serendīppa*) megnevezésével. (Vö. F. F. Schwarz, Kl. Pauly V 516 „Taprobane”.)

Eszembe jutott aztán — XVI. századi kalandozásaimból (Dragma II 229, 14. j. és 295) — egy 1557-ből való velencei kiadvány (Peregrinaggio di tre giovani figliuoli del re di *Serendippo*), melyet egy tavrizi örmény perzsából fordított olaszra, és amely — mint népszerű, erkölcsnemesítőnek érzett olvasmány — hamarosan egyéb nyugati nyelveken is számos kiadást ért meg. A baseli Johannes Wetzel 1583-i német fordításának újabb kiadásában (Die Reise der Söhne Giaffers, aus dem Italienischen des Christoforo Armeno übersetzt durch Joh. Wetzel, hg. von H. Fischer und Joh. Bolte, Tübingen 1895) nemcsak az olasz tolmácsolásról kapunk közelebbi felvilágosítást, hanem — egyebek közt — Wetzel fordításának további sorsáról is értesülünk. (179 skk., különösen 192 skk.)

A mesekutató Bolte kíséretanulmányából megtudjuk, hogy az örmény „fordító” több keleti elbeszélést szerkesztett egybe: a Nizar okos fiairól szóló arab mesét összekötötte a vadász- és szerelmi kalandjairól híres Szaszanida uralkodó, V. Bahrām-Gür (417—438) alakja köré szövődött népi hagyománnyal, amelyet Firdauszi és Nizāmi is felhasznált. Ebből a Nizarból lett Giaffer (arab Dscha'fer), Serendippo (arab Serendib) mondabeli királya. (Mi a névvel Kemény Zsigmond „Két boldog” c. emlékezetes novellájában találkoztunk, amelynek egyik főszereplője Csiaffer budai basa.)

Nemrégiben V. R. Camman „Christopher the Armenian” c. tanulmányában (Comparative Liter. Studies 1967, 237 skk.) kimutatta, hogy az örmény „fordító” *primér* forrását, Amīr Husraw Dihlawī indiai perzsa költő (1253—1325) *Hašt bihišt* (Nyolc paradicsom) c. művét „meglehetősen szabadossággal” (quite freely) kezelte (making numerous alterations and omitting a lot), úgyhogy fordítás helyett inkább átdolgozásról (adaptation) beszélhetünk. Különben a „Peregrinaggio” bizonyos részleteit már Albert Wesselski is a *Hašt bihišt*-re vezette vissza (Quellen und Nachwirkungen der *Haft peikar*. Der Islam 1934, 106 skk.), de az *egész* ismeretének híján a *Hašt bihišt* szövegével kimutatható egyezéseit, illetve eltéréseit nem tudhatta megítélni (Camman, 242).

Nos, az örmény „fordító” innen-onnan összeszerkesztett kalandos históriáját hamarosan nemcsak németül népszerűsítették (Wetzel nyomán), hanem előbb franciául (Béroalde: 1610; Gueulette: 1712), majd De Mailly változatában (1719) hovatovább angolul is olvasták (1722 óta). Ez utóbbinak ismeretében támadhatott Horace Walpole-nak (1717—1797) az az ötlete, hogy az okos serendipói királyfiak kalandos, de mindig sikerrel járó próbatételeinek, mint a „serendipói” talpraesettségnak, találékonyságnak és nem utolsó sorban szerencsének jelölésére a „serendipói sikeresség” jelentésű *serendipity* hibrid angol kifejezést megalkossa és közkeletűvé tegye. Walpole szóalkotásával olyanformán járt el, mint ahogyan mi is mucsaiságról beszélünk, ha valakinek „vidéki” elmaradottságát, darabosságát akarjuk nem éppen elisme-

rőleg jellemezni, vagy ha például a 'rátartiság' mintájára 'rátótiságnak' mondanók az egyszeri jámborok balgaságát, akik vödörrel akarták behordani a világosságot az ablak nélkül épített lakásba vagy keresztbe tartott létrával próbáltak volna átmenni az erdőn.

A serendipói királyfiak „okossága” (találékonyasága, szerencséje) a vándorlásaik során megállott próbákban tetszett ki: egy elveszett teve lábnyomából még azt is kiolvasták, hogy az állat félszemű és sánta volt; hogy mit hordozott és ki ült rajta; felismerték, hogy a megízlelt bor hol (egy sírhalmon) termett; a sült birkát annak idején egy szuka szoptatta stb.; sikerül megtalálniuk az ellopott varázstükröt; kiszabadítják fenyegetett helyzetéből az indiai királynét; tanácsaikkal, illetve az Ezeregyéjszakára emlékeztető mesemondásukkal meggyógyítják a búskomorságba esett Bahrám királyt stb. Így térnek vissza sikeresen apjukhoz, hogy a legidősebb átvegye tőle a királyságot, míg a második India királynéját veszi feleségül, a legkisebb pedig Bahrám országát örökli; itt a vége...

Így most már valamivel többet tudunk arról az Ország—Magay-szótárban (1998) olvasunk: 'képesség értékes dolgok találására ott, ahol kevésbé valószínű'. A Webster-féle „újvilági” szótár (New World Dictionary of the American Language, College Edition, 1964) szócikke nem egészen pontos: „Coined by Horace Walpole, after his [?] tale The Three Princes of Serendip, who made such discoveries”, míg a korábbi (²1954) „New International Dict. of the English Language” precízebb: „a word coined by H. W., in *allusion to a tale...* who in their travels were always discovering, by chance or sagacity, things they did not seek.” (Ruttkay Kálmán szíves közlése.)

Végül: az Oxford English Dictionary szócikkéből (1989) még pontosabb és részletesebb tájékoztatást kapunk. Megtudjuk, hogy Walpole egy 1754. jan. 28-i levelében hivatkozik a „The Three Princes of Serendip” c. „tündérmesére” (fairy-tale), mint amelynek hősei „were always making discoveries, by accidents and sagacity, of things they were not in quest of.” Az ilyenfajta váratlan találatokat, az ilyenekre való képességet keresztelte el a találékony eszű és szerencsés kezű ceyloni királyfiakról *serendipity*-nek. A nagyszótárban felsorakoztatott újabbkori előfordulások között a legfrissebb 1971-ből való: Columbus és Cabot felfedezése (India helyett Amerikáé) a világtörténet legkülönb 'találata', „the greatest serendipity of history”. — Ezt utólag bizvást megtoldhatjuk egy *még frissebb* találatunkkal: A göttingai akadémia 2001-es keltezésű évkönyvében (211 sk.) Christopher C. Cummins előadásának (New functional groups involving Molybden and Uranium) magunkfajta filológus számára követhetetlen szövegében ezt olvastuk: „As is often the case in investigations in pure science, the most exciting advances come about occasionally as the result of serendipity”, majd hozzá az ábra: „*Serendipitous* isolation of Toluene Complex.”

Kalandos nyomozásunk *majdnem* igazolja Ádám György sejtését: „derűs” eredményre jutottunk (by chance or sagacity), csak éppen nem a Tiberis partján, hanem Ceylon szigetén kötöttünk ki.